

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2020.29.333>
УДК 94(4)“1938-1939”:321:327

Василь Міщанин

д-р. іст. наук, доц.
Ужгородський національний університет
88000, Україна, Ужгород, пл. Народна, 3
E-mail: vasyl.mistchanyn@uzhnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1705-0333>

**НОВА ПРАЦЯ ВІДОМОГО ДОСЛІДНИКА ІСТОРІЇ
КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ**

**(рецензія на монографію: М. Вегеш. Державотворчі процеси в
Карпатській Україні (1938–1939). Ужгород: Видавництво ПП
«АУТДОР-ШАРК», 2020. 552 с.)**

Vasyl Mishchanyn

Doctor of History, Associate Professor
Uzhhorod National University
3, Narodna Square, Uzhhorod, 88000, Ukraine
E-mail: vasyl.mistchanyn@uzhnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1705-0333>

**A NEW WORK OF THE PROMINENT EXPERT ON THE
HISTORY OF CARPATHIAN UKRAINE**

**(Review of the Monograph by Mykola Vehesh: The State-Building Processes
in Carpathian Ukraine (1938–1939). Uzhhorod:
OUTDOR-SHARK, 2020. 552 p.)**

Доктор історичних наук, професор Ужгородського національного університету Микола Вегеш є одним із основних учених, які наприкінці 1980-х — початку 1990-х років по-новому почали досліджувати комплексну проблему Карпатської України, звільнили її із лещат радянської історіографії, яка висвітлювала події Карпатської України у винятково негативному плані, а на керівників карпатоукраїнської держави вішались ярлики «зрадників», «запроданців», «українсько-німецьких націоналістів» тощо. Фактично М. Вегеш уперше на науковому рівні порушив проблему

Карпатської України, захистивши спочатку кандидатську¹, а згодом — докторську² дисертації.

Нині ми рецензуємо нове, понад 500-сторінкове (552 с.) видання Миколи Вегеша «Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939)»³. За словами автора, «утворення Карпато-Української держави — результат багаторічної діяльності українських патріотичних сил у всіх сферах суспільно-політичного життя» (С. 4). Незважаючи на складну міжнародну ситуацію кінця 1930-х років, Закарпаття все ж вибороло автономні права й будувало свою державність у союзі з чехами і словаками. Дослідник вбачає свої завдання в з'ясуванні цих та деяких інших проблем, об'єктивному і всебічному вивченні місця й ролі Карпатської України в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни, а також «розвінчуванні тверджень сучасних теоретиків неорусинства, які ставлять під сумнів належність краю до України» (С. 5).

Не применшуючи напрацювання інших дослідників, автор рецензованої монографії зазначає, що окремі праці грішать фактичними помилками, подеколи заполітизовані, що призводить до спотворення загального історичного процесу й місця в ньому Карпатської України. Процеси, що відбувалися в Карпатській Україні наприкінці 1930-х років, автор вимірює у двох площинах: як суб'єкт політичних процесів напередодні Другої світової війни в Центральній Європі і як один з етапів боротьби українського народу за відновлення власної державності, враховуючи при цьому той факт, що йдеться про окрему частину українських земель (С. 4).

М. Вегеш предметом свого наукового дослідження обрав міжнародне становище Карпатської України, її політичний, соціально-економічний і культурний розвиток напередодні Другої світової війни. Хронологічно наукове дослідження охоплює період від вересня-жовтня 1938 р., коли політичні сили Закарпаття активізували свою діяльність у боротьбі за автономні права й незабаром їх здобули, до кінця березня 1939 р. — проголошення незалежності Карпатської України та початковий період окупації краю військами гортистської Угорщини. Хоча для відстеження закономірності й систематичності процесів, таких як виникнення Гуцульської республіки, діяльності угорської іреденти в Закарпатті, робляться екскурси в минуле. Також це стосується емігрантської діяльності А. Волошина та окремих членів уряду Карпатської України після окупації краю. «Такий відхід від хронологічних рамок дослідження, — на переконання автора, — робиться винятково для того, щоб простежити еволюцію поглядів закарпатських політичних діячів після поразки визвольних змагань 1938–1939 рр.» (С. 6).

Дослідження містить вступ, сім розділів (Розділ 1. «Карпатська Україна в джерелах та історіографії»; Розділ 2. «Історичні передумови Карпатської України»; Розділ 3. «Карпатська Україна у міжнародних відносинах», Розділ 4. «Соціально-економічне становище Карпатської України»; Розділ 5. «Суспільно-політичний розвиток Карпатської України»; Розділ 6. «Галичина і Карпатська Україна»; Розділ 7. «Культурне життя в Карпатській Україні» та прикінцеві висновки. Як бачимо, дослідницька праця охоплює головні аспекти діяльності Карпатської України. Окремі розділи (1, 3, 5, 6) поділені на чотири параграфи. Хоча структурно монографія би тільки виграла, якби всі розділи мали подібний поділ.

У першому розділі рецензованої праці виокремлюються чотири параграфи — «Джерельна база історії Карпатської України», «Карпатська Україна очима сучасників», «Українська історіографія Карпатської України», «Зарубіжна історіографія Карпатської України». Слід відзначити використання дослідником широкого кола джерел. Це, зокрема, документи, які зберігаються в Державному архіві Закарпатської області (ДАЗО) в м. Ужгороді та Берегові, Центральному державному історичному архіві України, м. Львів (ЦДІА України, м. Львів), Галузевому державному архіві Служби безпеки України у Києві (ГДА СБУ), особистих архівах закарпатського священика Ф. Горвата і члена ревізійної комісії УНО М. Бандусяка, Архіві Міністерства Закордонних Справ Чеської Республіки (AMZV) і Військово-історичному архіві Чеської Республіки (VNA) у Празі, Державному архіві Угорщини (OL) та Військово-історичному архіві Угорщини (HL) в Будапешті, архівах м. Клуж і Бая Маре (Arhivele Cluj-Napoka M.J.; Arhivele statulni Baia Mare) в Румунії тощо.

Детальний аналіз історіографії проблеми дозволив М. Вегешу дійти висновку, що «вітчизняними і зарубіжними істориками зроблено чимало в плані дослідження історії Закарпаття. Однак, як видно з наведеного матеріалу, комплексного і сюжетного аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури з основних проблем історії Закарпаття ще не проведено, є лише окремі фрагментарні праці з обмеженим, нерідко поверховим, діапазоном проаналізованих питань», а тому, на переконання автора, «прийшов час підготувати дослідження історії Карпатської України, у якому би здійснювався комплексний аналіз міжнародного становища, соціально-економічного, внутрішньополітичного і культурного розвитку Закарпаття наприкінці 30-х років» (С. 141).

Власне висвітленню цих питань присвячені наступні розділи рецензованої праці. Другий розділ монографії розкриває «Історичні передумови Карпатської України». Автор констатує, що «Карпатська Україна виникла

наприкінці 30-х років, однак українці Закарпаття впевнено йшли до неї протягом усього міжвоєнного періоду. Міцні підвалини майбутньої державності були закладені на закарпатському ґрунті ще у вікопомних 1918–1919 роках» (С. 142). М. Вегеш доходить висновку, що після розпаду Австро-Угорської монархії на Закарпатті значно посилювався рух за возз'єднання з Україною. Водночас він визнає, що спочатку на цих позиціях стояли тільки представники Хустської народної ради на чолі з М. Бращайком та найбільш революційного куточка на Закарпатті — Гуцульщини. Поряд із проукраїнською мали місце проугорська та прочехословацька орієнтації. Перемогу останньої автор пояснює багатьма чинниками, головним з яких стала поразка визвольних змагань українців, зокрема ЗУНР. На формування національної свідомості закарпатських українців значний вплив мало «перебування на території краю військ українського січового стрілецтва, а згодом УГА, що привертало увагу закарпатців до загальноукраїнських проблем, формувало більш чітке ставлення до Соборної України, ідея якої викристалізувалася в 1918–1919 рр. Українська ідея на Закарпатті швидко прогресувала, що й вилилось у вікопомні рішення 21 січня 1919 р., коли 420 делегатів від усіх куточків Закарпаття прийняли на Всезакарпатському конгресі в Хусті рішення про возз'єднання з Україною» (С. 184). Саме ж розв'язання закарпатської проблеми передавалося міжнародним інстанціям, які визначилися однозначно: край повинен увійти до складу новоствореної Чехословаччини.

Третій розділ монографії має назву «Карпатська Україна у міжнародних відносинах». У ньому М. Вегеш коротко характеризує ситуацію, яка склалася в Центрі Європи напередодні Другої світової війни.

Розділ містить чотири підрозділи: «Початок «міжнародної гри»: від Мюнхенської конференції до Віденського арбітражу», «Угорські та польські терористи в Карпатській Україні», «Кінець «великої гри», «Організації української еміграції і Карпатська Україна». Тут висвітлено міжнародну ситуацію, яка склалася напередодні Другої світової війни, зокрема рішення Мюнхенської конференції, конференції у Комарно, Віденського арбітражу, антиукраїнську й античехословацьку діяльність проугорських сил, напади угорських і польських терористів на населені пункти Закарпаття, що свідчило про початок «гібридної війни» проти молодого автономного держави. Сучасний український політолог Євген Магда визначає «гібридну війну» як «сукупність заздалегідь підготовлених і оперативно реалізованих дій військового, дипломатичного, економічного, інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей». Учений стверджує, що «до базових компонентів гібридної війни можна зарахувати традиційні та нестандартні загрози, тероризм, підривні дії,

новітні або нешаблонні технології, аби протистояти перевагам противника у військовій силі. Головна відмінність гібридної війни від агресії — в інтенсивності застосування зазначених засобів»⁴. До цього додамо, що всі вищеназвані компоненти «гібридної війни» мали місце під час подій кінця 30-х років у Карпатській Україні.

У наступному розділі досліджується «Соціально-економічне становище Карпатської України». Для рецензента він становить особливий інтерес. Адже в далекому 1996 р. нами було захищено дипломну роботу на тему: «Соціально-економічний розвиток Карпатської України 1938–1939 рр. (за матеріалами урядової газети «Нова Свобода)» (науковий керівник — проф. Д. Данилюк). Обрання такої теми відбулося під впливом колишнього шкільного вчителя історії, а на той час викладача історичного факультету Ужгородського державного університету М. Вегеша, який кілька років поспіль був науковим керівником курсових робіт. Пишучи цей розділ, М. Вегеш, окрім «Нової Свободи», використав матеріали ДАЗО, спомини очевидців, праці сучасних дослідників. Після проведеного аналізу відповідних джерел та літератури автор робить висновок, що «соціальне становище закарпатського населення в 1938–1939 рр. було важким, незважаючи на спроби уряду його покращити. Справжнім лихом для населення краю було безробіття, підвищення цін на продукти харчування. ... Уряд Карпатської України проводив певну роботу з поліпшення страхування й пенсійного забезпечення населення, піклувався про втікачів з окупованих територій, приділяв значну увагу розвитку туризму тощо. Однак більшість задумів уряду не були проведені у життя» (С. 315).

«Суспільно-політичний розвиток Карпатської України» — п'ятий розділ монографії. Його зміст коротко представляють назви підрозділів: «Проголошення автономії. Політична діяльність урядів А. Бродія і А. Волошина», «Організація Народної Оборони Карпатська Січ — Збройні сили Карпатської України», «Угорські агенти в Карпатській Україні», «Еволюція державно-правового статусу Карпатської України».

Причинами, які негативно впливали на внутрішньополітичне становище Карпатської України, дослідник називає «ряд внутрішніх і зовнішніх факторів», зокрема, «антидержавна діяльність угорської іреденти, українсько-чехословацькі суперечності, численні конфлікти в українському таборі між «поміркованими» і «радикалами» тощо» (С. 422). М. Вегеш стверджує, що для захисту кордонів краю та внутрішнього спокою «уряд А. Волошина видав розпорядження про створення служби безпеки, поліції, державної прокуратури, власних збройних сил — Карпатської Січі... уряду Карпатської України так і не вдалося створити боєздатні збройні сили. Вони ні в кількісному, ні у військовому відно-

шенні не виявилися здатними до відсічі агресора». Проте Карпатська Січ, у створенні якої вагоме значення мала ОУН, все ж відіграла важливу роль у захисті кордонів краю від постійних нападів об'єднаних сил угорських і польських терористів. Вплив внутрішніх і зовнішніх чинників прискорив «встановлення в краї політичного режиму з ознаками авторитаризму», який проявився в непопулярних заходах — забороні політичних партій, безальтернативних виборах до Союму, закритті русофільських і проугорських друкованих органів, товариств, відкритті концтабору, численних арештах «неблагонадійних елементів».

Водночас, відзначає автор, «наприкінці 30-х років Карпатська Україна пройшла своєрідну еволюцію від автономності (жовтень 1938 р.) до федеративного устрою (22 листопада 1938 р.) і проголошення незалежності 14–15 березня 1939 р. Карпатська Україна стала самостійною державою, що було прогресивним явищем, бо Закарпаття нарешті з небуття прийшло до своєї державності» (С. 423).

Окремий розділ присвячено дослідженню взаємин Галичини й Карпатської України. У ньому М. Вегеш простежує особистісні контакти А. Шептицького з політичними й релігійними діячами Закарпаття. Про це йдеться в підрозділі «Митрополит Андрей Шептицький і Греко-Католицька Церква в Карпатській Україні». Детальніше про взаємини Великого Митрополита й Августина Волошина йдеться в колективній монографії, яка нещодавно побачила світ у міжнародному видавництві «Ліга прес» за редакцією М. Вегеша⁵. У розділі також висвітлено питання «Культурницькі зв'язки українців Східної Галичини і Закарпаття», «Українська преса Східної Галичини про Карпатську Україну» та «Нелегальні переходи польсько-чеського кордону. Галичани в обороні Карпатської України». Автор відзначає, що українці Східної Галичини з великим ентузіазмом зустріли звістку про надання Закарпаттю автономних прав, а згодом проголошення незалежної Карпато-Української держави. Галичани значною мірою спричинилися до організації різноманітної фінансової та моральної підтримки, забезпечення Карпатської України потрібними фахівцями, активно вступали до Карпатської Січі (С. 515).

Останній, сьомий, розділ монографії «Культурне життя в Карпатській Україні» висвітлює діяльність уряду з відновлення старих і відкриття нових шкіл, гімназій, учительських семінарій. Окремо досліджується діяльність товариства «Просвіта» та інших організацій культурницького типу. Вказується на розвиток науки, літератури, мистецтва, видавничої справи. Проте, як відзначає автор, «у порівнянні з попередніми двадцятьма роками, культурний розвиток пішов на спад. Причина полягала в тому, що уряд Карпатської України постійно опинявся перед економічними, міжнародними проблемами, які вимагали негайного вирішення.

Саме тому політика в галузі культури відсувалася на задній план» (С. 544). У цьому розділі автор досліджує і релігійну ситуацію в Карпатській Україні. Він відзначає, що «уряд Карпатської України все робив для того, щоб не виникали конфлікти між вірниками греко-католицької та православної конфесій» (С. 545). Ситуація змінилася з окупацією краю Угорщиною, коли тут встановився жорсткий репресивний режим.

Роблячи загальні висновки, М. Вегеш справедливо відзначає, що «акт проголошення незалежності, ратифікований 15 березня 1939 р. на Соймі Карпатської України, був більше символічним, ніж реальною політикою, він відіграв велику роль у формуванні самосвідомості всієї української нації. Саме в період існування Карпатської України завершився своєрідний перехід у відношенні свідомості від підкарпатських русинів до закарпатських українців» (С. 550).

Автор наукового дослідження стверджує, що наприкінці 30-х років Карпатська Україна виявилася єдиною державою, де невелика гілка українського народу проголосила свою незалежність... Такої можливості не мали ані українці, які перебували у складі СРСР, ані українці під владою Польщі та Румунії. Виходячи з цього, — пише дослідник, — необхідно розцінювати утворення Карпато-української держави як другий, після визвольних змагань 1918–20-х років, етап у боротьбі за створення українського державного утворення на окремо взятій українській території» (С. 551). До вищесказаного додамо, що завдяки численним публікаціям М. Вегеша про Августина Волошина й Карпатську Україну ця проблематика впродовж останніх років займає вагоме місце на сторінках підручників з історії України для учнів шкіл та студентів закладів вищої освіти. Карпатська Україна як етап українського державотворення ХХ століття подається в багатотомних виданнях вітчизняних істориків⁶, колективних академічних виданнях⁷. З ініціативи Миколи Вегеша побачила світ колективна монографія про Карпатську Україну⁸.

¹ Вегеш М. Карпатська Україна в 1938–1939 рр.: соціально-економічні і політичні аспекти: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Ужгород, 1994. 20 с.

² Вегеш М. Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни: автореф. дис. ... докт. іст. наук. Київ, 1998. 30 с.

³ Вегеш М. Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939). Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2020. 552 с.

⁴ Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ: Видавництво Kalamaz, 2017. С. 263.

⁵ Metropolitan Andrey Sheptytsky and the Greek Catholic in Eastern Galicia and Transcarpathia: Collective monograph. M.M. Vehesh, M.M. Palinchak, V.V. Marcuk, Ye.B. Kish etc. (SENSE). Lviv-orun: Liha-Pres, 2019.

⁶ Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). *Україна крізь віки*. Київ: Видавничий Дім Альтернативи, 1999. Т. 11; Політична історія України. XX століття: У 6 т. Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. Київ: Генеза, 2002–2003; Нариси з історії дипломатії України. За ред. В.А. Смолія. Київ: Видавничий Дім Альтернативи, 2001; Уряди України у XX ст.: Науково-документальне видання. Київ: Наукова думка, 2001.

⁷ Політична історія України. XX століття: У 6 т. Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. Київ: Генеза, 2002–2003; Нариси з історії дипломатії України. За ред. В.А. Смолія. Київ: Видавничий Дім Альтернативи, 2001; Уряди України у XX ст.: Науково-документальне видання. Київ: Наукова думка, 2001.

⁸ Carpathian Ukraine in Central European political crisis on the eve of the Second World War (1938–1939). Fairmont: Academic publishing Fairmont. Locust AVE 1489. Fairmont. WV. USA. Year 2020. 291 p.

REFERENCES

1. *Carpathian Ukraine in Central European political crisis on the eve of the Second World War (1938–1939)*. (2020). Fairmont: Academic publishing Fairmont [in English].
2. Kul'chyts'kyy, S. (1999). *Ukrayina mizh dvoma viynamy (1921–1939 rr.)* [Ukraine between the two wars (1921–1939)]. *Ukrayina kriz' viky*. (Vol. 11). Kyiv: Vydavnychyy Dim Al'ternatyvy [in Ukrainian].
3. Mahda, Y. (2017). *Hibrydna ahresiya Rosiyi: uroky dlya Yevropy [Hybrid aggression of Russia: lessons for Europe]*. Kyiv: Vydavnytstvo Kalamar [in Ukrainian].
4. *Metropolitan Andrey Sheptytsky and the Greek Catholic in Eastern Galicia and Transcarpathia: Collective monograph*. (2019). Lviv–Torun: Liha-Pres [in English].
5. *Narysy z istoriyi dyplomatiyi Ukrayiny [Essays on the history of diplomacy of Ukraine]*. (2001). Kyiv: Vydavnychyy Dim Al'ternatyvy [in Ukrainian].
6. *Politychna istoriya Ukrayiny XX stolittya*. (2002–2003). [Political history of Ukraine. XX century]. (Vols. 1–6). Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
7. *Uryady Ukrayiny u XX st. Naukovo-dokumental'ne vydannya [Governments of Ukraine in the twentieth century: Scientific and documentary publication]*. (2001). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
8. Vehesh, M. (2020). *Derzhavotvorchi protsesy u Karpat-s'kiy Ukrayini (1938–1939) [The State-building processes in Carpathian Ukraine (1938–1939)]*. Uzhhorod: OUTDOR-SHARK [in Ukrainian].
9. Vehesh, M. (1994). *Karpats'ka Ukrayina v 1938–1939 rr.: sotsial'no-ekonomichni i politychni aspekty [Carpathian Ukraine in 1938–1939: socio-economic and political aspects]*. Uzhhorod [in Ukrainian].
10. Vehesh, M. (1998). *Zakarpattya v konteksti tsentral'noyevropeys'koyi politychnoyi kryzy naperedodni Druhoyi svitovoyi viyny [Transcarpathia in the context of the Central European political crisis on the eve of World War II.]*. Kyiv [in Ukrainian].